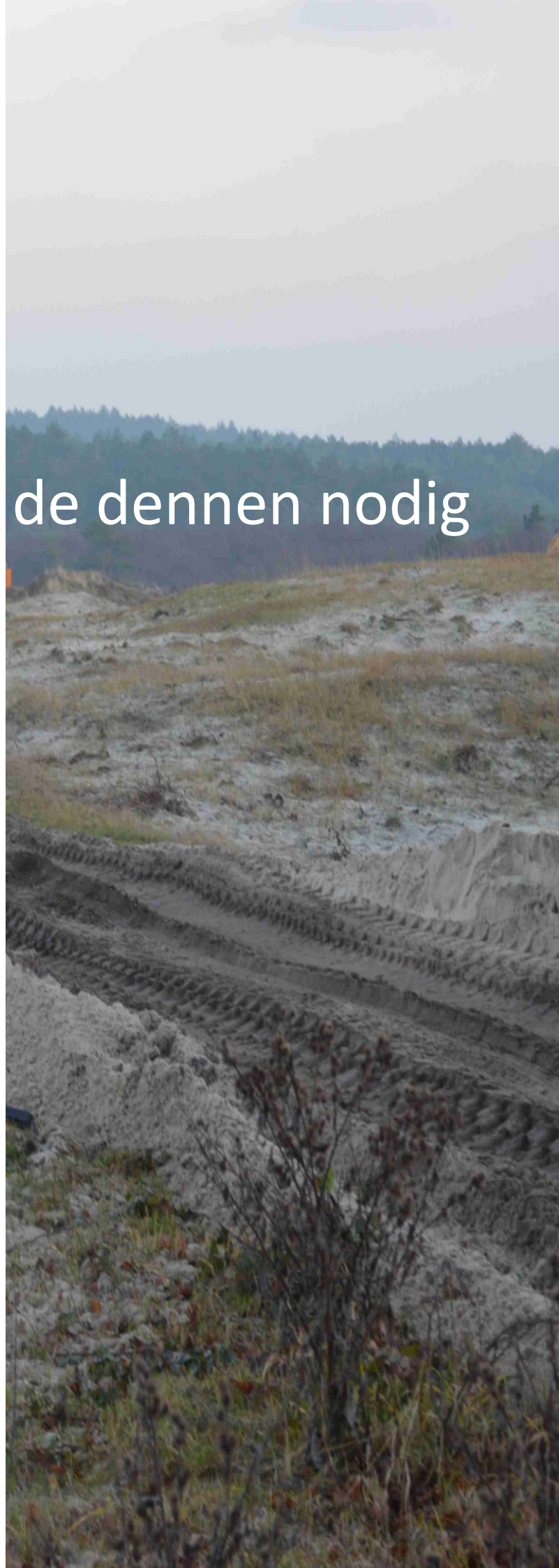

Wij hebben de dennen nodig

**Stichting ter behoud
van het Schoorlse- en
Noord-
Kennemerduingebied**

6 februari 2017

Ir. A.J.J. Engelbregt

Uitgave februari 2017

De tekst in deze uitgave mag worden geciteerd en/of gekopieerd, mits met vermelding van de bron.

De Stichting ter behoud van het Schoorlse- en Noord-Kennemerduingebied is opgericht op 20 januari 2017.

De Stichting is voortgekomen uit de actiegroep het Schoorlse Bos moet Blijven.

Ir. A.J.J. Engelbregt is één van de oprichters en bestuurslid van de Stichting.

De stichting heeft als doel: te zorgen, toezien en stimuleren van het behoud en het verbeteren van de natuur-, landschappelijke- en cultuurhistorische waarden, de flora en de fauna, de kwaliteit van het milieu waaronder de lucht, de bodem en het water, en de gezondheid van mensen en een goede ruimtelijke ordening, alles in de ruimste zin des woords, in het gehele duingebied van Noord-Kennemerland wordt nageleefd. In geval van vernietiging, beschadiging of falend onderhoud streeft de stichting naar herstel van de conditie. Als referentiepunt hanteert de stichting de situatie zoals deze in het jaar tweeduizend was.

Inhoud

	pagina
1. Inleiding	3
2. De geschiedenis van ons duingebied in het kort	5
3. Wat vindt Staatsbosbeheer zelf van het gebied?	7
4. Drama voor de natuur: de duinbranden van 2009 t/m 2011; vrijwilligers bieden hulp aan	10
5. Het 'Inrichtingsplan' van Ten Haaf en Bakker van 2015	10
6. Het 'Natura 2000 ontwerp beheerplan' van 2016	14
7. Boskap? Heidevelden afgraven? De ware reden	16
8. Het belang van de stikstof-aanpak voor het duingebied	17
9. Staatsbosbeheer is maar vast begonnen met de uitvoering van haar plannen	19
10. Een plan voor een Natura 2000-gebied moet toch worden afgestemd met de omgeving?	20
11. Onze kritiek samengevat	23
12. Onze visie op de Schoorlse Duinen	25
Bronnen, waar in de tekst met eindnoten naar wordt verwezen	27

Zonder de hulp en goede ideeën van de leden van de (voormalige) actiegroep was dit achtergrond artikel niet tot stand gekomen. In het bijzonder wil ik hier drs. A.J.M. Hermans bedanken voor zijn inbreng over stikstof.

1. Inleiding

We merken veel bezorgdheid bij bewoners van Bergen, Schoorl, Groet en Camperduin over de veranderplannen voor het Schoorlse duingebied. Dat geldt ook voor bezoekers van het gebied vanuit het achterland. We horen heel tegenstrijdige berichten. Enerzijds is er vanuit het akkoord van Parijs een groots plan om 100.000 hectare bos aan te leggen verspreid door heel Nederland. Anderzijds horen we het plan om in de Schoorlse Duinen het verbrande bos niet te herplanten en daarbuiten nog eens 100 hectare bos extra te gaan kappen. Daar bovenop wil men heidevelden afgraven en omvormen tot zandverstuivingen en natte valleien.

Eigenlijk gaat het om twee plannen, die onafhankelijk van elkaar zijn opgesteld met medewerking van Staatsbosbeheer.

Plan 1 is een niet gepubliceerd plan. Onder het mom van herstel na de branden, is een plan ontwikkeld voor een complete herinrichting van het gebied, waarbij stuivende vlaktes worden gecreëerd en natte valleien. Hoe goed bedoeld ook, bij het maken van dit plan was helaas geen sprake van controle door de overheid, van inspraak of van samenspraak met de omgeving.

Plan 2 is wel gepubliceerd, heeft ter inzage gelegen en er konden zienswijzen en/of bezwaren worden ingediend. Er was in theorie dus inspraak mogelijk, hoewel die niet bepaald werd gestimuleerd, eigenlijk zelfs werd tegen gehouden. Dit plan werd 'Natura 2000 ontwerp beheerplan' genoemd. Het blijkt echter niet om beheer te gaan, maar om verandering. Dit plan gaat over herinrichting van het gebied, kappen van bossen, afgraven van heidevelden en ontwikkelen van stuivende zandvlaktes.

De beide plannen vullen elkaar aan en versterken de grote omvorming van het gebied.

Kappen van dennen is volgens Staatsbosbeheer onder meer nodig om de waterstand te kunnen verhogen. De altijd groene dennen zouden in de winter teveel water opnemen. Een beetje vreemd, want de winter is nu juist het seizoen waarin hemelwater in overvloed aanwezig is en waarin de andere bomen geen water opnemen omdat ze hun blad kwijt zijn. Het is ook niet juist dat naaldbomen zo veel water zouden gebruiken. Loofbomen nemen meer water op dan naaldbomen. De gemeente Bergen is in Schoorl juist bezig om afwatersystemen aan te leggen om de waterstand te verlagen. De gemeente zegt de ontwikkelingen in het duin te zullen monitoren. Onderzoekers en wetenschappers zijn het er niet over eens of het mogelijk is de waterstand te verhogen.

Staatsbosbeheer wil de verbrande delen niet gaan herbeplanten. Ze willen een nog veel groter stuk kaal gaan maken. Ze zijn van plan om in drie fasen een flink deel van de aanwezige leefgemeenschappen volledig en onomkeerbaar te verwijderen. Het gaat om leefgemeenschappen die volgens ministeriële aanwijzingen beschermd moeten worden. Het plan voor grote delen van het gebied is:

- dennen kappen,
- afplaggen van humus en heide,

- afgraven en uit het gebied verwijderen van de vruchtbare laag en
- ontwikkelen van stuivende duinen en zandvlakten.

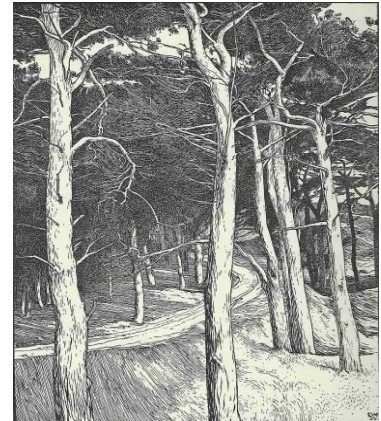
Het lijkt erop dat Staatsbosbeheer afwijkt van haar opdracht **om het gebied in stand te houden**. Ook de teksten in diverse uitingen van Staatsbosbeheer staan in

Door menselijk toedoen werd het bos kleiner en kleiner

schril contrast met de huidige plannen van Staatsbosbeheer. Staatsbosbeheer kiest voor kale, verstuvende duinen. Waarom?

Staatsbosbeheer wil de duinen ‘herstellen’ in de

Volwassen duindennenbos in 1911 (bron: Blonde Duinen van Jac. P. Thijssen)

‘oorspronkelijke’ situatie. Wat door hen onder de ‘oorspronkelijke situatie’ wordt verstaan is de nogal lukraak gekozen situatie van rond het jaar 1850. Wat denkt Staatsbosbeheer te verbeteren aan de soortenrijkdom in het gebied door de bomen te kappen, de kraaiheide te chopperen, de humuslaag af te plaggen en grote gebieden af te graven? Waar moeten de kruisbekken en andere vogels naartoe als de dennenbomen zijn gekapt? Wat gaat er gebeuren met de van dennen of dennennaalden afhankelijke paddenstoelen, korstmossen, amfibieën en reptielen? En waar gaat al die afgegraven grond naar toe?

2. De geschiedenis van ons duingebied in het kort

Lang geleden, tot aan de Middeleeuwen, was heel Holland bebost. Ook ons duingebied. Langs het strand ontstonden steeds nieuwe duinen. Op duinen die in de luwte kwamen van een nieuwe strook, ontstond begroeiing.

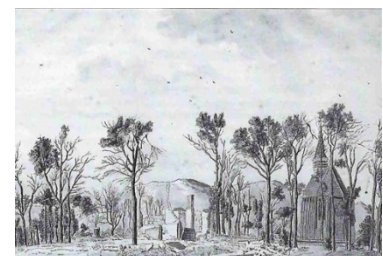
De mensen hadden steeds meer land nodig voor tuinbouw en veeteelt en gingen het

hout kappen. Ook werden de duinen zo’n 1000 jaar geleden door menselijk toedoen kaler en kaler. De duinbossen werden gekapt en er ontstonden stuifduinenⁱ. De omgeving van Schoorl, Groet en Camperduin werd arm. Mensen en vee werden verjaagd door het stuifzand en de wandelende duinen. In 1799 werd Schoorl tijdens de Franse Oorlog verwoestⁱⁱ. Het bleef lang een ruïnedorp, want er was geen animo voor herbouw door al het

stuifzand. Begin 19de eeuw werden pogingen gedaan om het stuiven te verminderen door aanplant van eiken, maar dat lukte niet. Pas in de tweede helft van de 19de eeuw

Schoorl werd verwoest in 1799 (Bron: RAA)

Geen animo voor herbouw door al dat stuivende zand (bron: RAA)

kwam het bos terug. Dat kwam omdat Staring vanaf 1863 met succes met de aanplant van grove dennen begonⁱⁱⁱ. De bomen groeiden langzaam in de barre omstandigheden, maar in hun omgeving ontstond luwte waar wilde planten een kans kregen. Hoe goed deze dennen zich ontwikkelden is te zien op de tekeningen in het Verkade-boekje "Blonde Duinen" uit 1911, van Jac. P. Thijsse. Van 1894 tot 1899 werden de duinen door de Nederlandsche Heidemaatschappij grootschalig beplant met een mix van denensoorten en loofbomen. Schoorl werd eindelijk niet meer onder gestoven en niet meer bedreigd door wandelende duinen. Het dorp werd weer bewoonbaar, zelfs aantrekkelijk voor natuurliefhebbers. Een deel van het zand was inmiddels gestabiliseerd door heide. Die mooie heidevelden werden begin 20ste eeuw aangewezen als staatsnatuurreservaat. In 1899 werd Staatsbosbeheer opgericht en zij kregen toen de verantwoording voor de verdere aanplant. Zij waren dus niet degenen die begonnen met de aanplant, maar gingen er wel vlijtig mee door tot 1940. In de 2^e wereldoorlog werden grote stukken bos gekapt. Deels om Duits geschut de ruimte te geven, deels om te verstoppen. Na de 2^e wereldoorlog werd de herbeplanting van de gekapte stukken opge-

Heerlijk geurend bos

pakt door Staatsbosbeheer om het stuiven en wandelen van de kaal geworden duinen weer te stoppen.

Toen de dennen het zand vasthielden en de wind braken, kon een mooi natuurgebied ontstaan, dat heel aantrekkelijk is geworden voor toeristen, voor dagjesmensen uit de omgeving en natuurlijk ook voor de bewoners van de aanliggende dorpen. Wandelen, fietsen en spelen in de grote

kuilen. Genieten van dennengeur, van bijzondere soorten mos en paddenstoelen en van een grote verscheidenheid aan vogels.

In 1995 heeft J.J. van Aartsen, Minister van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, de Schoorlse Duinen aangewezen als **Staatsnatuurmonument**^{iv}. Omdat het gebied van algemeen belang is vanuit het oogpunt van natuurschoon en om zijn wetenschappelijke betekenis. Het natuurmonument en de aanwezige flora en fauna worden in deze aanwijzing tamelijk uitgebreid beschreven. Staatsbosbeheer krijgt in de aanwijzing een specifieke opdracht tot onderhoud. Nadrukkelijk wordt het belang van in stand houden van de diverse 'leefgemeenschappen' genoemd. Een paar citaten uit de aanwijzing:

De "Schoorlse duinen" bestaan uit een gevarieerd en uitgestrekt duinlandschap dat reliëfrijk en landschappelijk zeer afwisselend is. Het landschap verandert van west naar oost van de zee-reepduinen via een sterk geaccidenteerd landschap met valleicomplexen naar een bosrijke binnen-duinrand.

Voorblad van de aanwijzing tot Staatsnatuurreservaat (1995)

Van de circa 350 in het natuurmonument voorkomende plantesoorten kunnen als zeldzame en minder algemene soorten worden genoemd: Dennenorchis, Harlekijnorchis, Welriekende nachtorchis, Breedbladige wespensorchis, Moeraswolfsklauw, Ronde zonedauw, Kleine zonedauw, Duits viltkruid, Klein wintergroen, Rondbladig wintergroen, Blauwe zeedistel, Gewone zEEKool, Stofzaad, Gagel, Oeverkruid, Dwergbies, Waterpostelein, Bronkruid, Bleekgele droogbloem, Koningsvaren en Stippel varen.

In de naaldbossen broeden Boomvalk, Grote bonte specht, Zwarte specht, Holenduif en Kruisbek.

In 2009 werden de Schoorlse Duinen door G. Verburg, Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit aangewezen als Natura 2000-gebied, zelfs als 'speciale beschermings zone'^V.

In de eerste regel van de aanwijzing staat:

inzake de instandhouding van de natuurlijke habitats en de wilde flora en fauna.

In beide aanwijzingen staat instandhouden dus duidelijk als opdracht.

In de Kernboodschap van Natura 2000 staat onderstaan-

de alinea, die van bijzonder belang wordt als we kijken naar de situatie die is ontstaan:

Binnen een gebied kan spanning optreden tussen economie en ecologie. In een zogenaamd beheerplan leggen Rijk en provincies vast welke activiteiten, op welke wijze mogelijk zijn. Uitgangspunt is steeds het realiseren van ecologische doelen met respect voor en in een zorgvuldige balans met wat particulieren en ondernemers willen. Het opstellen gebeurt daarom in overleg met alle direct betrokkenen, zoals beheerders, gebruikers, omwonenden, gemeenten, natuurorganisaties en waterschappen. Samen geven ze invulling aan beleven, gebruiken en beschermen. Daar draait het om in de Nederlandse Natura 2000-gebieden.

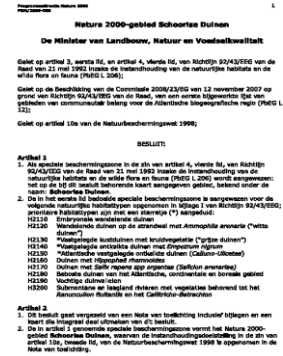
3. Wat vond Staatsbosbeheer zelf van het gebied?

Laten we eens kijken wat Staatsbosbeheer zelf over de Schoorlse Duinen naar buiten heeft gebracht.

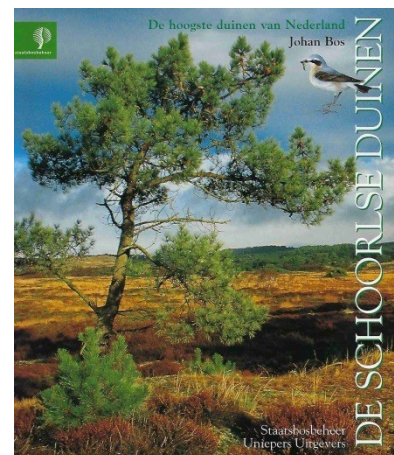
Momenteel staat op de website van Staatsbosbeheer onder andere:

“Een eeuw geleden nog één grote zandbak, nu een prachtige mix van strand en duinen, bossen en heide.”^{vi}

In 2008 werd door Staatsbosbeheer het door Johan Bos geschreven boekje “De Schoorlse Duinen”^{vii} uitgegeven (een eerdere druk is van 1999). Het werd tot voor kort in de winkel in het Buitencentrum verkocht. Op pagina 6 staat een prachtige tekst, die we hier compleet weergeven:

Voorblad van de aanwijzing tot Natura 2000-gebied (2009)

Boekje van Staatsbosbeheer (2008)

Een ware metamorfose

De historie van de Schoorlse Duinen is even bijzonder als bizar. Het is nauwelijks voor te stellen dat dit kostelijke gebied anderhalve eeuw geleden nog een kale woestijn was, waar de wind een grillig spel speelde met het zand en de zee. Spontaan ontkiemend groen was geen partij voor de altijd onvoorspelbare elementen. Het toen nog 'wandelen-de' stuifduin maakte overal korte metten mee. Aarzelend ontluikende plantjes werden simpelweg door het zand verpletterd, of met wortel en al weggeblazen tijdens talloze stormen. Boompjes die toch kans zagen dit geweld te overleven stond in vrijwel alle gevallen een ander wreed lot te wachten. Ze vielen ten prooi aan konijntanden, insectenvraat of nachtvorst, en als dát ze niet fataal was dan werden ze tijdens droge zomers zorgvuldig geroosterd in de zon.

Niet alleen de in het voorjaar enthousiast uitbottende bomen en planten moesten het jaar op jaar ontgelden. Zilte stormen dreven de bevolking van de kustdorpen Aagtdorp, Schoorl, Bregtdorp, Catrijp, Groet, Hargen en Camperduin soms tot pure waanzin. Het vlijmscherpe zand schuurde genadeloos langs de huizen van de duindorpen en drong door tot in alle kieren en spleten van de meestal karige optrekjes. Dat was de harde en bittere werkelijkheid. Het Schoorlse duingebied was 'het ellendigst van allemaal', zo staat in geschriften uit die tijd te lezen. Ongenaakbaar, onbewoonbaar en ontembaar...

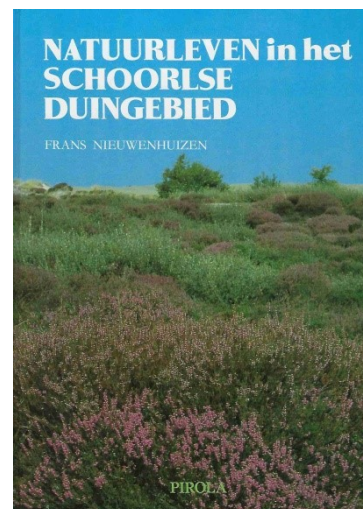
Ziehier het contrast met toen: een ware metamorfose. De Schoorlse Duinen zijn nu jaarlijks een trekpleister voor miljoenen recreanten en toeristen en dat aantal groeit gestaag.

Dit boekje van Staatsbosbeheer beschrijft met trots de enorme variëteit aan landschapselementen, flora en fauna in de Schoorlse Duinen. Daaronder zijn heel veel vogelsoorten, zoals de kruisbek die de zaadkegels van dennen eet, de ransuil die in hogere bomen zit, de tapuit en de zeldzame nachtzwaluw. Ook bijzondere amfibieën zoals de rugstreeppad en de kleine watersalamander en reptielen als de duinhagedis worden in het boekje genoemd. Deze dieren leven in de luwte en de schaduw van heide, bomen of struiken. Sommige hebben luwe stukjes zand nodig om hun eieren te leggen. Waarom wil Staatsbosbeheer hun leefgebied omvormen tot een levenloze zandvlakte? Voorbeelden van de flora die in het boekje worden genoemd zijn de altijd groenblijvende kraaiheide, zonnedauw, Sint Janskruid, wespenorchis en harlekijnorchis. Ook het duinviooltje, klein tasjeskruid en allerlei mossen en korstmossen. Staatsbosbeheer laat in het boekje Dennenorchissen zien en het zeldzame Rond Wintergroen, dat tussen de kraaiheide staat. Bijna juichend staat er

plantenkenners schatten dat hier drie tot vijf miljoen planten staan die gezamenlijk een heerlijke zoete geur verspreiden.

Een ander boek met lovende woorden over pracht van de Schoorlse Duinen is "Natuurleven in het Schoorlse Duingebied" uit 1988, van de hand van boswachter Frans Nieuwenhuizen^{viii}. Het is een omvangrijk boek, met veel foto's, waarin het gebied met de erin voorkomende flora

en fauna uitgebreid worden beschreven. Boomsoorten, planten, mossen en paddenstoelen, vogels, amfibieën en insecten.

Geschreven door de boswachter (1988)

In het boek wordt ook een waarschuwend vinger opgestoken door Frans Nieuwenhuizen. Onderaan pagina 8 staat een tekst uit de 18de eeuw:

De dreigende invasie van het zand is veel geduchter dan het zeewater, also het zand nooit weder terug loopt.

Op pagina 13 citeert hij uit een brief uit 1801 van de toenmalige Dijkgraaf aan de Minister van Binnenlandse Zaken. Het citaat begint met de woorden:

Aan de Berger Duinen grenzen dadelijk de ellendigste van alle die Duinen, die van Schoorl namelijk.

We zullen hier nog een paar interessante stukjes uit de brief overnemen. Om te beginnen over de binnen duinrand:

Op onderscheidende plaatsen zijn reeds aanzienlijke bosschen ondergestoven en Huizen en Landerijen lijden reeds dadelijk, door overstuivend zand, dat op eenen verren afstand zeer groot nadeel. Inzonderheid is dit het geval bij de Roomsche Kerk, de stuifbergen liggen daar onmiddellijk naast zeer goeden Huizen en zeer goede Bosschen.

In de brief wordt verwezen naar de verwoesting van Schoorl in 1799. De armoede die daar het gevolg van was, werd als reden aangemerkt dat de bewoners van Schoorl zelf niet meer konden zorgen voor het zandvrij houden van de binnen duinrand:

Ruim zestig Morgens wit verstoven veld, liggen in deze Voorduin en hebben zich van meet al het Houtgewas, hetgeen daar tevoren vrij welig groeide, meester gemaakt.

Vervolgens gaat de door Frans Nieuwenhuizen aangehaalde brief over op de midden duinen:

De Midden Duinen zijn in nog veel erger toestand (...) In dezelve zijn zeker niet minder dan drie Honderd Morgens wit verstoven zand (...) zonder aan eenige zijde zoo verre het oog reiken kan, ook zelfs het geringste bewijs van eenige vegetatie te zien. Een groot aantal ontzettende stuifbergen liggen reeds tot in de Voorduin en zetten dagelijks verder over, Groene Velden van belang, waarop bevoers en aantal vee wierden geweid, aanzienlijke bosschen, wierden in deze Midden Duinen nog voor weinige jaren gevonden, maar zijn thans geheel verdweenen en hebben voor de akeligste onvruchtbaarheid plaats gemaakt.

Wat de Dijkgraaf aan de Minister meldt, is dat in het korte tijdvak tussen 1799 en 1801 duinbossen en vruchtbare weiden zijn veranderd in een groot stuivend zandgebied waarin en waaromheen niets levends meer is te vinden. Het stoof zo erg, dat de zandbergen zelfs tussen de huizen en de kerk lagen. Geschiedenis is niet de kern van het boek, dat is de Schoorlse natuur, die in al haar diversiteit wordt beschreven.

Jacob Vis, voormalig Districtshoofd van Staatsbosbeheer heeft een protestbrief^{fix} geschreven aan de Directeur van Staatsbosbeheer. Een kort citaat met zijn mening over de plannen:

Mijn verzoek aan u is: doe het niet! U vernielt iets dat onvervangbaar is voor een idee-fixe dat u overal elders aan de kust toe kunt passen zonder er eerst bos voor te vernietigen. Ik begrijp, onze organisatie kennende, dat u intern enige weerstand moet overwinnen om dit heilloze plan terug te draaien, maar er zijn twee uitstekende motieven die u in de strijd kunt brengen.

En even verder:

Ik liet met trots het resultaat (...) zien en wees met nog veel meer trots op de dappere dwergbomen langs het strand die daar al tachtig jaar deden wat de collega's in Indonesië nu proberen met de aanleg van mangrovebossen als kustbescherming. We stonden daar bij die kromme Oostenrijkers te glimmen. Uw collega legde zijn hand op mijn schouder en zei: 'Well done.'

4. Drama voor de natuur: duinbranden van 2009 t/m 2011; vrijwilligers bieden hulp aan

Grote duinbranden in 2009 tot 2011

Door de grote branden die tussen 2009 en 2011 in de Schoorlse Duinen woedden is helaas veel heide verloren gegaan en is een enorm gebied van ca. 60 hectare bos verbrand. Mensen die over de Zeeweg naar het strand fietsen voelen goed dat de wind daar nu vrij spel heeft en hebben gemerkt hoeveel zand er geregeld op het fietspad ligt.

Vanuit omwonenden is het initiatief genomen om te helpen bij het herstel van de brandschade. Er is aangeboden om 30.000 jonge bomen te kopen en die met vrijwilligers aan te planten. Uitvoering zou Staatsbosbeheer dus geen cent kosten. Dit plan werd aanvankelijk door Staatsbosbeheer omarmd maar werd in 2014 plotseling afgewezen. Zonder enige uitleg, zonder opgaf van redenen. Sindsdien wil Staatsbosbeheer de afgebrande stukken niet meer herbeplanten. De vraag is waarom. Wat zou er veranderd zijn bij Staatsbosbeheer?

Veel natuurschade na de grote branden

5. Het 'Inrichtingsplan' van Ten Haaf en Bakker

Inrichtingsplan Schoorlse duinen
herstel van heide en vochtige duinvalleien naar
aanleiding van de branden in 2009, 2010 en 2011

Ten Haaf en Bakker
adviesbureau natuur

Voorblad van het rapport
van Ten Haaf en Bakker
(2015)

In 2015 (dus ruim nadat het gebied was aangewezen als Natura 2000 gebied) heeft Staatsbosbeheer door adviesbureau Ten Haaf en Bakker (tH&B) een rapport laten opstellen. Dit kreeg de naam "Inrichtingsplan Schoorlse duinen"^x, met als dubieuze ondertitel "herstel van heide en vochtige duinvalleien naar aanleiding van de branden in 2009, 2010 en 2011". In de inleiding wordt verwezen naar een vooronderzoek waarin de kenmerkende flora en vegetatie in het gebied van heden en verleden is beschreven. Uitgaande van die beschrijving is dit rapport als plan opgesteld. In de inleiding staat (letterlijk overgenomen):

Met de uitkomst van deze gegevens is een voorstel voor nader te onder- gebieden opgesteld, gekoppeld aan mogelijk toe te passen inrichtingsmaatregelen (zie fi- guur 1.)

Bij dit scenario kan circa 23,6 hectare vochtige duinvallei en vochtige heide ontstaan.

Waarschijnlijk is in de eerste regel een stuk van het laatste woord weggevallen en had daar moeten staan “onderzoeken”. Dat past ook beter bij de verdere inhoud van het rapport: er staat heel vaak iets in de trant van “nog te onderzoeken” in dit plan. Het is kennelijk bedoeld als ‘scenario’, als verkenning van mogelijkheden, niet als definitief uit te voeren plan.

Het rapport berust op veldwerk dat is uitgevoerd op 6 en 7 januari 2015. Dat is een erg kort veldonderzoek als basis voor een ingrijpend plan. In de ondertitel staat dat het plan is opgesteld naar aanleiding van de branden van 2009, 2010 en 2011. Het is echter geen plan voor herstel van de brandschade, maar een rapport waarin grootschalige herinrichting wordt bepleit. In het rapport wordt (naast veel nader te onderzoeken punten) ook vermeld dat vergunningen nog moeten worden aangevraagd. Er staat:

Aanvragen vergunningen (omgevingsvergunning, Natura 2000, ontgrondingen vergun- ning, ontheffing Keur).

In het plan staat dat de grondwaterstand in een periode van 100 jaar in het centrale deel van de duinen is gedaald met 1,2 tot 2 meter. Die mening berust niet op metin- gen, maar op een berekening. Een deel van deze berekende daling wordt toegeschre- ven aan de verdamping door dennenbossen. Hoe hoog de grondwaterstand werkelijk is, is eenmalig gemeten op een aantal plaatsen in het gebied. Daarnaast is met de ge- gevens van twee bestaande meetbuizen, een berekening gemaakt van de gemiddelde hoogte van het grondwater (GHG) over de afgelopen 30 jaar. De metingen en bereke- ningen zijn vervolgens gebruikt om te voorspellen hoe de grondwaterhoogte zich zal gaan ontwikkelen in diverse delen van het gebied. Dit is een compleet theoretische benadering, waarin veel aannames een rol spelen. De onderzoekers schrijven daar over:

Overigens laat bovenstaand overzicht zien dat het grondwater in duingebieden nogal dynamisch is met, onder invloed van het weer, soms extreem hoge en soms extreem lage standen. De hoogste grondwaterstand op een plek kan gemakkelijk meer dan een meter, soms zelfs tot 2 meter aan toe, hoger liggen dan de laagste grondwaterstand.

Even verder schrijven zij (letterlijk overgenomen):

Recent is een flinke oppervlakte naaldbos verdwenen en omgezet in kaal zand. Door de- ze verandering van vegetatie zal de verdamping afnemen en zullen de grondwaterstanden ter plaatse de komende jaren gaan stijgen.

Zij bedoelen hier waarschijnlijk de bossen die in 2009-2011 zijn verbrand en waar na- dien Staatsbosbeheer de stobben heeft verwijderd en de humuslaag heeft afgegraven.

En weer even verder staat:

Bovenstaande laat evenzeer zien dat we te maken hebben met zeer dynamische grond- wateromstandigheden. Bij het ontwerp dient dan ook rekening te worden gehouden met

voorspellingen die in de praktijk, zeker tijdelijk, gemakkelijk enige decimeters hoger of lager kunnen komen te liggen.

Decimeters verschil naast de al eerder genoemde plaatselijke verschillen tot 2 meter toe? Hoe interpreteer je zo'n omschrijving? Zijn deze vage termen de basis voor een "ontwerp"? Is het bedoeld als excuus om de dennen te kappen? Maar het zou toch moeten gaan over "herstel"? Je weet dan toch wat er terug moet komen? Wat valt er dan te ontwerpen? Daar gaat de volgende paragraaf in het rapport over. Die gaat over afgraven. Ogenschijnlijk gaat het niet om veel afgraven. Maar let op, het rapport gaat over een ingrijpende verandering van het gebied. Er moet flink worden afgegraven (letterlijk overgenomen):

Als uitgangspunt is ervoor gekozen om gemiddeld niet meer dan 50 cm. af te graven. Slecht in het geval van de Zeeblink is ervoor gekozen nog iets dieper af te graven, namelijk 60 cm.

In werkelijkheid betekent dit een (rekbaar) gemiddelde van 50 cm, dat de complete vruchtbare laag wordt afgegraven tot op het kale zand. Veel dieren verliezen daarbij hun leefgebied en de in de grond levende dieren (ook1 dieren in winterslaap) worden met de grond mee afgegraven. De kwetsbare zandhagedis bijvoorbeeld overleeft dit niet.

Maar het afgraven blijft niet beperkt tot ca. 50 of 60 cm. Even later staat er (over het Klein Ganzenveld, het heideveld tussen Zeeweg en Vogelmeer):

Verspreide locaties 10 cm afplaggen en verder laten verstuiven tot grondwaterniveau, dat op 50-100 cm onder maaiveld ligt. Grondverzet 1050 m3. Valleioppervlak circa 1 of meer hectare.

Dat betekent dat hier de net herstelde jonge heide compleet om zeep wordt geholpen. tH&B bevelen verder aan om op het Frederiksveld (zowel noord als zuid) en bij het Vogelmeer (midden en west) alle bomen te verwijderen over de aangegeven oppervlakken. Dit betreft overigens eiken.

In het rapport staat:

Het is te verwachten dat bij een autonome ontwikkeling heidevegetaties opnieuw zullen gaan domineren, met in het begin Struik- en Dopheide als dominante soorten en binnen een termijn van naar schatting 10 tot 20 jaar Kraaiheide.

Deze informatie was begin 2015 eigenlijk al achterhaald, omdat in 2014 de verbrande heidevelden zich al aan het herstellen waren. In 2016 stonden ze volop in bloei. Nu worden ze op basis van veldwerk op 2 dagen in januari 2015, weg gegraven. Het gaat om herstelde heide op een beschermd heideveld!

In totaal moet volgens dit plan ruim 40.000 m3 worden afgegraven en afgevoerd. Dat is meer dan 1.500 volle kiepauto's.

Kortom, het rapport van tH&B pleit voor een grote ingreep in dit mooie gebied. Een voorgestelde ingreep die onomkeerbaar is, omdat de humuslaag compleet zal worden verwijderd tot op het kale zand. Tot op het kale zand? Hier moeten we toch wel even

terug denken aan de brief van de Dijkgraaf aan de Minister uit 1801 die door boswachter Frans Nieuwenhuizen in zijn boek wordt aangehaald.

Waarom is dat eigenlijk nodig? De natuur herstelt zichzelf toch na een brand? Inderdaad, de natuur kan dat prima. Dat hebben we onder andere kunnen zien aan het heideveld tussen Zeeweg en Vogelmeer, dat in 2016 weer in bloei stond. Maar tH&B denken daar anders over en schrijven in een tamelijk onbegrijpelijk jargon op denigrerende wijze over de natuurlijke ontwikkeling (letterlijk overgenomen):

Op veel plaatsen komt binnen deze vegetaties de heide alweer terug. In droge situaties vooral Struikheide en in vochtige situaties Dopheide. Hier en daar zijn ook alweer voorzichtige vestigingen van Kraaiheide. Door het open karakter van de vegetatie na de brand vestigen zich op enkele vochtige plaatsen pioniers als Bleekgele droogbloem, Borstelbies en Veestengelige waterbies.

Het is te verwachten dat bij een autonome ontwikkeling heidevegetaties opnieuw zullen gaan domineren, met in het begin Struik- en Dopheide als dominante soorten en binnen een termijn van naar schatting 10 tot 20 jaar Kraaiheide.

In het zuidwestelijk deel van het Mariavlak is een stuk vochtig berken/dennenbos afgebrand.

Berkenbos. Het betreft hier een verarmde vorm van het *Betulo-Quercetum roboris*. Nu al is er veel jonge opslag van berken, waardoor hier bij een autonome ontwikkeling opnieuw eikenbos zal ontstaan, met in de ondergroei o.a. Pijpenstrootje en heidesoorten.

Begrijpt u het nog? De heide komt vanzelf terug als we niet oppassen. En in een tijd van twintig jaar (!) zou kraaiheide dominant kunnen worden. En dan dat afgebrande berken/dennenbos. Daar is nu opslag van jonge berken en die zou zich autonoom gaan ontwikkelen tot eikenbos. Eikenbos? Volgt u het nog?

Logisch toch, dat op basis van dit rapport moet worden ingegrepen. Niet dan? Ontwerpen, vormgeven, kappen, afplaggen, afgraven en verwijderen. Dat is de boodschap.

De Schoorlse Duinen zijn in 2009 aangewezen tot Natura 2000-gebied. Alles wat in zo'n gebied gebeurt, moet worden getoetst aan de regels. Volgens de al eerder aangehaalde alinea uit de Kernboodschap van Natura 2000 moet ook overleg plaats vinden met omwonenden.

Zo'n ingrijpend plan zal dan wel onder Natura 2000 vallen, toch? Nou nee, de Provincie Noord Holland heeft er naar gekeken en heeft een "Natuurtoets Plaggen"^{xi} uitgevoerd. Plaggen? Het rapport gaat toch over herinrichten, verwijderen en afgraven? Wij zijn van mening dat er sprake is van misleiding. De Natuurtoets stelt dat de verbrande gebieden niets meer voorstellen en geen habitat representeren die worden beschermd door Natura 2000. Onze foto's laten zien dat de heide zich heeft hersteld en dat er geenszins sprake is van volledig verbrand terrein. Toch heeft Gedeputeerde Staten in een brief gedateerd op 4 april 2016 aan Staatsbosbeheer laten weten dat mede op grond van deze toets de in het plan genoemde werkzaamheden niet vergunningsplichtig zijn:

Op 11 maart 2016 heeft Staatsbosbeheer ons verzocht om te beoordelen of er voor het afplaggen in de Schoorlse duinen een vergunning op grond van de Natuurbeschermingswet 1998 (hierna: Nb-wet) noodzakelijk is. Op basis van de o.a. verkregen 'Natuurtoets Plaggen duinen Schoorl', het ontwerpbeheerplan Schoorlse Duinen en onze overwegingen stellen wij dat er geen Nb-wet vergunning of Verklaring van geen bedenkingen noodzakelijk is.

In de brief^{xii} wordt heel duidelijk aangegeven dat het afplaggen/afgraven mag gaan over een diepte variërend van 10 cm tot ten hoogste 80 cm.

Zijn deze ingrijpende werkzaamheden werkelijk vergunningsvrij? Neen, niet helemaal. Afgezien van de al genoemde verkeerde voorstelling van zaken dat herstelde heidevelden worden voorgesteld als volledig afgebrand, heeft Gedeputeerde Staten het plan alleen getoetst aan de (toenmalige) Natuurbeschermingswet en Gedeputeerde Staten geven daarom verderop in de brief een waarschuwing:

Wellicht ten overvloede willen wij u erop wijzen dat uw aanvraag mogelijk betrekking heeft op een activiteit waarvoor op grond van andere wet- en regelgeving een besluit nodig is.

De manier waarop Gedeputeerde Staten met dit plan zijn omgegaan verdient geen schoonheidsprijs.

Het gaat om een beschermd natuurgebied, dat volgens dit plan ingrijpend zal worden veranderd. Toestemming verlenen voor de uitvoering van zo'n ingrijpend plan had eigenlijk als besluit via Provinciale Staten moeten lopen. Zo behoort democratie te werken. Volgens Natura 2000 kan een ingreep in een beschermd natuurgebied alleen in samenspraak met de omgeving. Die is er niet geweest. Er was ook geen mogelijkheid voor, want noch op dit plan, noch op de (impliciete) toestemming van Gedeputeerde Staten was het mogelijk om zienswijzen en/of bezwaren in te dienen.

Denkt Staatsbosbeheer dat zij dit plan buiten Natura 2000 om en zonder enige vergunning mag uitvoeren, omdat het zogenaamd gaat om herstel van de schade na de branden? Staatsbosbeheer is eind 2016 maar vast begonnen met het afgraven van de Mariavlake, begin 2017 is het Klein Ganzenveld afgegraven (het heideveld tussen Zeeweg en Vogelmeer).

Waarom wil Staatsbosbeheer eigenlijk afgraven? Ze waren toch juist zo trots op het gebied?

6. Het 'Natura 2000 ontwerp beheerplan' van 2016

Plan 2 is een plan op basis van Natura 2000^{xiii} dat volgens Staatsbosbeheer in een langdurig en zorgvuldig proces met de provincie Noord-Holland, een klankbordgroep, specialisten en gemeente tot stand is gekomen. Volgens dit plan moeten aanvullend aan en overlappend met Plan 1 een aantal ingrijpende maatregelen worden getroffen in het Duingebied, zoals het kappen van het bos in de Baaknol, het verder uitbreiden

van witte duinen en het verder uitbreiden van grijze duinen. Witte duinen noemen ze ook wel dynamische duinen, dat zijn stuivende, wandelende duinen waar niets op groeit. Grijze duinen zijn de wat minder beweeglijke zandbergen, waar mogelijk wel wat vegetatie op gaat groeien. Om die vegetatie in toom te houden moet het zand de grijze duinen wel regelmatig 'overpoederen', zo werd door Staatsbosbeheer aan onze gemeenteraad verteld op 20 januari 2017. Overpoederen? Dat vindt hij zeker minder bedreigend klinken dan 'onder stuiven' maar het is hetzelfde.

In het plan staan veel kaartjes, onder andere om weer te geven waar zich precies beschermde habitats bevinden. Zouden die ook berusten op 2 dagen veldwerk in 2015? Helaas. Bij de kaartjes staat dat ze zijn getekend in 2013. Dat lijkt tamelijk recent, maar bij navraag blijken de gegevens waar de kaartjes op zijn gebaseerd veel ouder te zijn^{xiv}. Deels zelfs uit 1993. Zijn gegevens uit 1993 gebruikt om te bepalen waar zich wel of geen beschermde soorten bevinden? Blijven die dan op vaste plekken staan? Ontwikkelt zich niets in zo'n uitgestrekt gebied? Jazeker, op die oude gegevens zijn de plannen gebaseerd. En die beschermde planten en dieren verplaatsen zich natuurlijk wel. In de tijd sedert 1993 zijn zelfs bomengroepjes uitgegroeid tot volwaardig duinbos. Tot beschermde leefgemeenschap. Wie houdt er toezicht op dat die gebieden niet worden aangetast?

Volgens Staatsbosbeheer is het plan om dennen te kappen een logisch gevolg van Natura 2000. In Natura 2000 worden dennen namelijk niet als waardevolle natuur aangemerkt. Op zich is dat vanuit Europa gezien begrijpelijk, want in grote delen van Europa zijn de dennen geplant als productiebos. Geplant voor de kap, voor het hout. Dat ze niet beschermd worden door Natura 2000 wil natuurlijk niet zeggen dat dennen moeten worden gekapt. In Schoorl zijn de dennen met een speciaal doel aangeplant. Niet voor het hout (die opbrengst was bijzaak) maar voor het vastleggen van stuivend zand en voor het creëren van luwe plekken waar andere planten en bomen zich in kunnen ontwikkelen. Die dennen hebben er voor gezorgd dat zich habitats hebben gevormd die nu wel beschermd moeten worden volgens Natura 2000. Brengt weghalen van de dennenbomen deze leefgemeenschappen niet in gevaar? Dit noemt het plan niet als een risico, maar juist als winstpunt: het gaat vanzelf.

Een zeldzame duinhagedis zit lekker in de luwte

De gevolgen die ontstaan door de combinatie van de twee plannen vinden wij dramatisch voor het gebied. Het hoe en waarom van deze plannen roept vragen bij ons op.

Wat zou er zo veranderd zijn dat zij die mooie, recentelijk door hen nog zo bejubelde Schoorlse Duinen, nu opeens willen omvormen tot een grote zandvlakte? Er is vast meer aan de hand.

Boswachter Frans Nieuwenhuizen, die ook in “De Schoorlse Duinen” aan het woord komt, vertelt in dat boek over de “stammenstrijd tussen bosbouwers en natuurbeschermers” die zou door de ‘natuurbeschermers’ zijn gewonnen. Hij noemt pogingen om het “op veel plaatsen nog eenvormige dennenbos om te kneden tot een duinterrein waarin natuurlijke processen kunnen plaatsvinden”. Dat zijn experimenten, zoals de Kerf er ooit één was. Pas nog eens langs het Baaknobos gefietst. Voor ons is daar van eenvormigheid geen sprake. Waarom dan daar de dennen gaan kappen? Zijn de dennen de dupe van een experiment dat voortkomt uit een interne ‘stammenstrijd’? De verbrande heidevelden waren op natuurlijke wijze hersteld. In de zomer van 2016 bloeiden ze weer. Waarom zouden die nu opeens moeten worden afgeplagd en afgegraven? Er is vast meer aan de hand.

In het duingebied wordt veel gefietst. Over de Mariaweg ging dat niet meer in 2016, die was voor fietsers al afgesloten door een berg zand. De Zeeweg was nog wel berijdbaar, hoewel niet alle dagen. Ook daar lagen regelmatig bergen stuifzand. Tijdens de informatie bijeenkomst op 10 november 2016 werd gevraagd hoe Staatsbosbeheer de fietspaden vrij gaat houden van zand. Een boswachter gaf als antwoord dat daar nog geen oplossing voor was gevonden en vroeg aan het verbaasde publiek of iemand een goed idee had. Bomen planten werd er terug geroepen. Toen de gemeenteraad op 19 januari 2017 dezelfde vraag stelde, gaf een boswachter als antwoord “dat kan een probleem worden, maar **we willen de wind gaan sturen** door de aanplant van helm”. Wil Staatsbosbeheer het fietsen ontmoedigen? Er is vast meer aan de hand.

7. Boskap? Heidevelden afgraven? De ware reden

Volgens Staatsbosbeheer en de Provincie Noord Holland is kappen, afplaggen en afgraven noodzakelijk vanwege stikstof. Kappen vanwege stikstof? Geven bomen dan

Herstellende heide langs de Zeeweg met een bordje ervoor waarop staat dat hier tot op het grondwater zal worden afgegraven

stikstof af? Volgens de bronnen die we daarover raadplegen, stoten bomen geen stikstof uit maar dragen bossen juist bij aan het binden van stikstof. En ook leggen ze CO₂ en fijnstof vast en geven ze zuurstof (O₂) af. Bomen kappen helpt niet om de hoeveelheid stikstof in de atmosfeer te verlagen^{xv}. Bomen laten staan (en meer bomen planten) draagt juist wel bij om de CO₂-doelstellingen te halen.

Waar gaat het verhaal van Staatsbosbeheer dan wel om?

Het gaat erom de depositieruimte van stikstof te verruimen. Dat vindt onze Minister van Economische Zaken (EZ) nodig om zijn doelstelling van 2,5% groei te kunnen realiseren. De redenering is opgezet door het ministerie van EZ^{xvi}. Omdat natuurbeheer en ook Staatsbosbeheer onder EZ vallen, kunnen ze hun gang gaan. De stikstofverbindingen waar het hoofdzakelijk om gaat zijn enerzijds stikstofoxiden (NO_x) die in de lucht komen door industrie en verkeer en anderzijds ammoniak (NH₃) dat wordt uitgestoten door landbouw en veeteelt.

Waar is die depositieruimte voor nodig?

In 2012 wilde de toenmalige buurgemeente Harenkarspel in het bestemmingsplan voor haar landelijk gebied aanzienlijk meer ruimte bieden aan veeteelt. Dit plan mocht niet door gaan vanwege de milieueffect rapportage (MER). Daaruit kwam naar voren dat de ruimte voor veeteelt, zoals Harenkarspel die in het bestemmingsplan wilde, tot onaanvaardbare stikstof-belasting zou leiden in het natuurgebied De Schoorlse Duinen. Kortom er zou teveel meststof in het kwetsbare gebied komen, waardoor ongewenste groei van bomen en planten zou kunnen plaatsvinden.

Maar deze redenering bleek helaas ook omgedraaid te kunnen worden.

In 2012 werd door Staatsbosbeheer een analyse gemaakt in het kader van het 'Programma Aanpak Stikstof' (PAS) van het ministerie van Economische Zaken. Deze analyse werd in 2015 bijgesteld^{xvii}. In deze analyse wordt gesproken over 'herstelstrategieën en herstelmaatregelen'. Plannen om het verbrande gebied te herbeplanten? Plannen om met vrijwilligers de vliegdennen uit de heidevelden te verwijderen? Plannen om hooglanders of een schaapskudde in te zetten om het gras uit de heide te laten grazen? Nee, het blijken plannen te zijn om het duingebied geschikt te maken voor een grotere stikstofbelasting. Maar hoe doe je dat?

Door het kappen van de bomen, het afplaggen van de humuslaag en het afgraven van de vruchtbare bodemlaag in de Schoorlse Duinen, is er geen kans meer op ongewenste groei van bomen en planten. Waar water of zand is, is er geen maximum gesteld voor de hoeveelheid stikstof. Neerslag zakt door het zand weg in het grondwater. Dan telt het niet mee en daardoor ontstaat volgens de wet ruimte voor meer neerslag/afzetting van stikstof.

Is die extra ruimte nodig? In 'de Duinsteek' werd door Jouke Minkema al eens geschreven over een vergunningsaanvraag voor megastallen^{xviii} in Middenmeer. Hij had het over 550.000 kippen en 1.400 koeien.

8. Het belang van de stikstof-aanpak voor het duingebied

Stikstof is een onschadelijk gas. Er zit veel (zelfs 78%) in de lucht om ons heen. Zuurstof is maar 21%. Het resterende procent bestaat uit verschillende gassen waaronder CO₂

en ook gebonden stikstof. Dat laatste is waar het nu over gaat. Gebonden stikstof in de lucht. Als die door regen in de grond komt, is het een meststof voor de beplanting. Stikstofdepositie wordt dat genoemd. Te weinig mest is niet goed, maar teveel ook niet. Sommige plantensoorten hebben weinig mest nodig, andere veel. Hoeveel stikstof in de grond mag komen, hangt dus af van het soort begroeiing wat je er wilt hebben. Hoeveel er bij een bepaald soort begroeiing in de grond mag komen, wordt uitgedrukt in de Kritische Depositie Waarde (KDW). Dat is het aantal kilo's stikstof dat er hectare mag neerslaan.

Waar hebben we het nu feitelijk over? De stikstofdepositie wordt berekend middels modellen. Dat is een theoretische benadering, die is gebaseerd op veel veronderstellingen en aannames. Er is dus geen sprake van metingen van het stikstofgehalte in de grond. Slechts op enkele plaatsen worden in de duinen luchtmetingen gedaan en het is een veronderstelling dat de stikstof in de lucht een relatie heeft met de afzetting van stikstof in de grond. En dan nog is het onthutsend hoe de uitkomsten zijn: Het Noord-Hollands landschap meet een stikstofgehalte in de lucht van gemiddeld $2,3 \mu\text{g}/\text{m}^3$ (microgram/per kubieke meter). Het gemiddelde in Nederland is $8 \mu\text{g}/\text{m}^3$. De Wereld Gezondheids Organisatie (WHO) stelt deze laatste waarde als kritische grens voor bescherming van vegetatie.

Waar gaat het om in het duingebied?

Als we naar de berekeningen kijken vanuit de modellen dan zou er nu in het Noord-Hollands duingebied 15 kg stikstof per hectare uit de lucht vallen. In 2030 wordt dat 14,3 kg/hectare. Deze aanvoer van deze stikstof komt voor 1/3 deel uit het buitenland. Het 2/3 deel is Nederlandse aanvoer en komt vanuit landbouw, industrie en verkeer. De overheid heeft besloten de stikstof aan te pakken en heeft het PAS ontwikkeld. Op dit programma is gebaseerd, dat in het duingebied geschikt moet worden gemaakt voor de opvang van meer stikstof uit de lucht. Daarvoor moet worden gekapt, afgeplagd en afgegraven. Maar ondanks het PAS, verandert er de komende 13 jaar nagenoeg niets in het duingebied. Er is dan gerekend met de invloed van de kap van de bomen in de duinen en het afplaggen van heidevelden, maar ook met het exploiteren van intensieve veehouderij in de nabijheid.

Het kalkarme grijze duin wordt door stikstof gehinderd bij een depositie van 10kg/hectare. Bij een jaarlijkse depositie van ongeveer 15kg/hectare heeft het dus geen zin om deze grijze duinen uit te breiden. Dat noemen wij dweilen met de kraan open. De doelstelling van Natura 2000 is op dit punt onhaalbaar. Door de dennenbossen te kappen worden de condities niet verbeterd.

Het stikstof in de bomen ligt namelijk vast en hindert niets en niemand. Het is zelfs aannemelijk dat als de bescherming van de bomen wegvalt, stikstof vanaf de landzijde gemakkelijker zal binnenwaaien in het duingebied.

Het plan om de bomen te kappen en de grond af te graven wordt dus niet alleen teniet gedaan door de uitbreiding van activiteiten in onze omgeving met de daarbij behorende stikstof-uitstoot maar het gebied gaat er zelfs op achteruit.

Verder hebben we recent juist mondiaal afspraken gemaakt over de gewenste en noodzakelijke CO₂-opname. Dat doen bomen en in het Klimaatakkoord van Parijs 2015 is dus ook door Nederland afgesproken meer bomen te gaan planten.

9. Staatsbosbeheer is maar vast begonnen met de uitvoering van haar plannen

Hoewel het 'ontwerp beheerplan' nog door Provinciale Staten moet worden besproken, het besluit daarover nog moet worden gepubliceerd en het plan dus nog niet geldt, is Staatsbosbeheer maar vast begonnen met de grootschalige afgraving van prachtige en tot pas geleden nog beschermde heidevelden. Staatsbosbeheer vindt dat dat kan, verwijst naar het rapport van Ten Haaf en Bakker en naar de brief van Gedeputeerde Staten en noemt het werk 'herstel van brand schade'.

Rijplaten als tijdelijke route tussen Schoorl aan Zee en de Mariaweg

Afgraven ten zuiden van de Mariaweg

De mooie begroeiing tussen Zeeweg en Mariaweg is niet door, maar pas ná de branden verwijderd en de Mariaweg zelf was afgelopen zomer voor een groot deel verdwenen onder het zand.

Ten zuiden van de Mariaweg is door Staatsbosbeheer het grote heideveld op de Mariavlakte gebied afgegraven. Er is met rijplaten een lange weg aangelegd om dit transport met groot materieel mogelijk te maken.

Het heideveld tussen de Zeeweg en het Vogelmeer herstelde zich goed na de branden. In 2016 bloeide het veld weer. De hei was er weer, de geur was weer terug. Momenteel wordt het afgegraven tot op het grondwater. Die heide komt nooit meer terug.

Het gaat volgens Staatsbosbeheer om door de branden vervuilde grond. De grond wordt afgevoerd naar het parkeerterrein bij Hargen aan Zee om daar te worden schoongemaakt. Een deel wordt gestort op het strand, tussen de strandslag aan het eind van de Schoorlse Zeeweg en de kerf. Volgens navraag bij het Hoogheemraadschap heeft Staatsbosbeheer hun toestemming om gezeefd zand op het strand te gooien. Het is niet goed gezeefd, er zitten veel plantenresten en hele heideplanten tussen. Het gaat volgens Ten Haaf en Bakker om 40.000 m³, maar dat betreft alleen de werkzaam-

heden uit hun eigen rapport. Daar komt nog de grond bij die volgens het Natura 2000 Beheerplan moet worden afgegraven.

Fietsers hebben afgelopen zomer al goed kunnen merken dat er meer zand is gaan stuiven. Staatsbosbeheer heeft er maar wat mallotige waarschuwingsbordjes voor neergezet. Waarschijnlijk om niet aansprakelijk te kunnen worden gesteld bij ongelukken. Daar komen er vast meer van.

10. Een plan voor een Natura 2000-gebied moet toch worden afgestemd met de omgeving?

Jazeker, ingrijpend omvormen van een Natura 2000-gebied moet met de omgeving worden afgestemd. Daar kan geen misverstand over bestaan, zie bijvoorbeeld onderstaande citaten.

Daar komen er meer van ...

Uit de kernboodschap van Natura2000

Uitgangspunt is steeds het realiseren van ecologische doelen met respect voor en in een zorgvuldige balans met wat particulieren en ondernemers willen. Het opstellen gebeurt daarom in overleg met alle direct betrokkenen, zoals beheerders, gebruikers, omwonenden, gemeenten, natuurorganisaties en waterschappen. Samen geven ze invulling aan beleven, gebruiken en beschermen. Daar draait het om in de Nederlandse Natura 2000-gebieden.

Uit het concept-beheerplan Schoorlse Duinen

Uitgangspunt van het beheerplan is het realiseren van ecologische doelen met respect voor en in een zorgvuldige balans met wat particulieren en ondernemers willen. Het beheerplan van de Schoorlse Duinen is daarom opgesteld in samenspraak met alle direct betrokkenen.

Maar was er dan geen sprake van overleg, inspraak, betrokkenheid? Nee.

Een deel van het werk vloeit voort uit een plan waar volgens Gedeputeerde Staten

levende heideplant, gedumpt op het strand

geen besluit, goedkeuring of vergunning voor nodig is, omdat het zou gaan om herstel van schade na de branden. Wie zou daar nou tegen kunnen zijn? Herstel? Dat het om iets anders gaat dan herstel, dat kon niemand weten, dat werd niet bekend gemaakt. Het plan werd niet gepubliceerd. Er was geen enkele vorm van overleg of inspraak. Zelfs niet over het dumpen van heel

veel vuil zand op het strand.

Wie werd er wakker toen Natura 2000 werd gepresenteerd? Wij niet. Het ging immers om een vanuit Europa opgezet plan om de natuur beter in kaart te brengen en in stand te houden? Daar hadden wij geen zorgen over. Wie kon zich voorstellen dat planten en bomen die niet in Natura 2000 als waardevol werden aangemerkt, vervolgens vogelvrij zouden worden verklaard?

Wie werd er wakker toen het Programma Aanpak Stikstof werd gepresenteerd? Wij niet. Aanpak van stikstof, dat zal toch wel te maken hebben met methoden voor het verminderen van de uitstoot door dieselmotoren, industrie, landbouw en veeteelt? Dat dachten wij. Wie kon zich voorstellen dat het PAS ook kon worden uitgelegd als een aanpak om natuurgebieden geschikt te maken voor een grotere stikstofbelasting?

Wie werd wakker toen Staatsbosbeheer in 2016, net voor de vakantieperiode, het 'Natura 2000 ontwerp beheerplan' presenteerde? Wij niet. Dat zal wel gaan over herbeplanten van de verbrande gebieden. Hoog tijd dachten wij nog. Het bleek iets anders te zijn, een plan voor het veranderen van een bejubeld natuur- en recreatiegebied in een kale zandvlakte. Het veranderen van een goedwerkende wering voor onze dorpen

Inzet van zwaar materieel

tegen zand en fijnstof in een zandverstuiving met wandelende duinen. Wie kon zich dat voorstellen? Dat waren er maar heel weinig, er werden 4 zienswijzen ingediend. Eén van de paar aanwezigen bracht naar voren dat volgens hem de geringe opkomst te wijten was aan onvoldoende duidelijke berichtgeving en dat volgens hem een tweede informatieavond noodzakelijk was. Die kwam er,

maar pas nadat de sluitingstermijn voor het indienen van zienswijzen was verstreken. Die tweede avond werd wel druk bezocht door de inmiddels ongerust geworden omwonenden. Er werden kritische opmerkingen gemaakt en er werden erg veel vragen gesteld. De belangrijkste vragen bleven onbeantwoord. Van de avond zou een verslag worden gemaakt, maar het enige dat er over terug te vinden is, is een nogal gekleurde persoonlijke impressie op een boswachtersblog. De onbeantwoorde vragen ontbreken.

Maar er was toch ook een klankbordgroep die mee kon praten bij de ontwikkeling van het Natura 2000 ontwerp beheerplan?

Er was wel een Klankbordgroep samengesteld maar deze Klankbordgroep bestond merendeels uit leden van de projectgroep, dat zijn de opstellers van het beheerplan. De projectgroep was daarmee getalsmatig en professioneel sterk dominant binnen de klankbordgroep. Zoiets als een slager die zijn eigen vlees keurt.

Een lid van onze groep heeft contact gezocht met de overige leden van de klankbordgroep. Eén persoon vertelde dat hij niet wist dat hij in de klankbordgroep zat. De anderen zeiden dat er niet is gesproken over kappen van bossen of afgraven van heidevelDEN. De bewonersvertegenwoordigers en ondernemersvertegenwoordigers hebben zich inmiddels tegen de grootschalige kap uitgesproken en de petitie van de actiegroep getekend. Met andere woorden: ze hadden tijdens de klankbordsessies geen besef van de aard en de omvang van de beoogde ingrepen op bos en heide. Navraag bij de wijkverenigingen, die de toeleverancier van de klankbordgroep hadden moeten zijn, leert dat de plannen niet zijn teruggekoppeld naar hen of naar de bewoners. Dat wil niet zeggen dat de afgevaardigden in de klankbordgroep hun werk niet hebben gedaan, maar dat de professionals hebben verzuimd om juiste en volledige informatie over te brengen naar de bevolking. Wij hebben geen andere verklaring voor 14.000 handtekeningen onder onze petitie, terwijl slechts 4 zienswijzen werden ingediend. Staatsbosbeheer had de afspraak gemaakt met een groep vrijwilligers (de groep die nieuwe bomen wilde planten na de branden) dat zij voor de klankbordgroep zouden worden uitgenodigd. Dat is niet gebeurd.

Zoals deze klankbordgroep werd ingericht en heeft gefunctioneerd kan toch niet serieus worden gezien als “samenspraak met de direct betrokkenen”?

Met wie is er dan wel overleg geweest? Wie had inspraak?

De gemeenteraad van Bergen NH heeft toch meegewerkt aan het plan? Nou... nee. De gemeenteraad heeft in september unaniem een motie aangenomen^{xix} waarin de wethouder wordt opgedragen te onderzoeken of er alternatieven zijn voor de bomenkap in relatie tot de stikstofproblematiek. In januari 2017 zijn door de gemeenteraadsleden een veertigtal kritische vragen geïnventariseerd en geformuleerd en deze zijn ter beantwoording aan SBB voorgelegd. Hieruit leiden wij af, dat de gemeenteraad niet tijdig, juist en volledig op de hoogte is gebracht van de voorgenomen ingrijpende werkzaamheden van SBB en dus ook niet in de gelegenheid was de bewoners van de gemeente te informeren of zich tegen het plan uit te spreken. Als zelfs onze gemeenteraad het niet wist, wie dan wel?

Samenspraak is volgens Natura 2000 een vereiste, maar wij zien de samenspraak nergens, noch in de klankbordgroep, noch in de voorbereidingsjaren van het concept-beheerplan, noch bij het ontwikkelen van het Inrichtingsplan.

Dat wij niet alleen staan in de mening dat de omgeving onvoldoende bij de plannen is betrokken, blijkt wel uit de steun van de ruim 14.000 mensen die hun handtekening hebben gezet als steun voor onze actie tegen de massale kap in het Schoorlse Duin.

11. Onze kritiek samengevat

Wij hebben op veel punten kritiek. U heeft dat kunnen lezen in de voorgaande hoofdstukken. Ons belangrijkste punt is de verstrengeling van de opgestelde plannen. De plannen verwijzen in een kringetje naar elkaar. Met het gevolg dat meningen uit het ene plan, worden overgenomen als onderbouwingen in het andere. Het valt niet mee om daar doorheen te prikken. Biodiversiteit wordt als een codewoord gebruikt om een plan te 'verkopen' waarin levende natuur wordt omgevormd in dode natuur.

Ons tweede belangrijke punt van kritiek is het gebrek aan samenspraak met de omgeving. Het ene plan is volledig buiten elke vorm van democratische controle en inspraak om opgezet. Bij het andere plan is er heel wat mis gegaan bij de inspraak.

We hebben meer punten van kritiek.

EZ wil economische groei van 2,5% per jaar en is van mening dat dit alleen realiseerbaar is, als er meer ruimte komt voor stikstofemissie. Daar is het PAS voor opgezet. Ze zijn bereid om natuurgebieden zo om te vormen dat er meer stikstof in mag neerslaan en hebben daar vele miljoenen voor over. Staatsbosbeheer heeft zich helaas voor deze kar laten spannen en is bereid om veel natuurgebieden om te vormen, waaronder het Schoorlse Duingebied. Wij zijn van mening dat natuur niet kan en mag worden ingeruild voor economische doelen.

Wat wij missen is een overzicht waarin duidelijk wordt gemaakt hoe de eindsituatie er uit zou moeten zien als het plan volledig zou worden uitgevoerd en alle aannames en veronderstellingen uitpakken zoals door de opstellers van het plan wordt gewenst. En bij dat overzicht behoort een analyse van de betekenis van deze eindsituatie voor bijvoorbeeld de biodiversiteit, van de leefbaarheid van de omgeving, van de betekenis voor de ondernemingen in de omgeving.

In de plannen die Staatsbosbeheer heeft ontwikkeld of heeft laten ontwikkelen, staan al veel vraagtekens en punten die volgens de opstellers nader onderzocht zouden moeten worden. In de second opinion^{xx} van O+BN worden nog meer kennislacunes, onzekerheden en te onderzoeken aspecten genoemd.

Dat natuur zich niet goed laat plannen hebben we meegemaakt met 'de Kerf'. Dat gebied heeft zich na de ingreep compleet anders ontwikkeld dan van te voren was gedacht.

We zien de plannen als een aanzet tot een experiment.

Het gaat over grote werken, verspreid over het gehele duingebied. Het is dus een grootschalig experiment.

Levende natuur omvormen tot dode natuur, heidevelden afgraven tot op het zand, bossen kappen en de humuslaag afgraven tot op het zand zijn onomkeerbare verande-

ringen. De zaden en de vruchtbare laag zijn weg. Het is dus een grootschalig onomkeerbaar experiment.

Door het kappen van bomen krijgt de wind vrij spel en krijgen andere planten en bomen, die eerst in de luwte lagen, opeens de volle laag. Zandvlakten en stuifduinen verspreiden het zand in hun omgeving. Daar worden planten en bomen door verstikt. De omvorming van levende natuur tot zandvlakten start daardoor een zelfversterkend proces. Het gaat dus om een grootschalig, onomkeerbaar en zichzelf versterkend experiment. Daar hoort een gedegen risico analyse bij voor je aan zoiets begint. Die risico analyse ontbreekt.

Waar wij tegen zijn, is het moedwillig verstoren van het gebied. Het afgraven van levende natuur om die om te vormen in dode natuur.

Waar wij tegen zijn is het weghalen van dennenbossen met als reden dat het om dennenbomen gaat, omdat die er volgens sommige deskundigen (zelfs na 160 jaar) niet thuis horen. Of als reden dat ze teveel water opnemen, terwijl ze juist veel minder water opnemen dan loofbomen. Of als reden dat ze zich uitzaaien, terwijl ongewenste zaailingen gemakkelijk zijn weg te halen en dit meestal door vrijwilligers werd gedaan. Wij genieten in de zomer van de schaduw, de koelte en in de winter van het blijvende groen. Wij genieten van de geur en wij genieten van het leven dat onder de dennen en in de luwte van de dennen een plaatsje heeft gevonden.

Waar wij tegen zijn is het creëren van grote zandvlakten. Stuivend zand is zo ongeveer het laatste wat wij nodig hebben. Stelt u zich maar eens een fietser voor die bij windkracht 4 langs een zandvlakte rijdt. Wij zijn flink tegen stuivend zand gewaarschuwd door de in Hoofdstuk 3 aangehaalde boswachter Frans van Nieuwenhuizen.

Wat wij missen is een risico analyse of een 'failure mode and effects analysis' (FMEA). Een overzicht waarin duidelijk wordt gemaakt op welke punten uitvoering van het plan mogelijk wordt vertraagd of verhinderd, of moet/kan worden aangepast, een overzicht van mogelijke zwakke plekken in het plan, van mogelijke zwakke schakels bij de uitvoering en van mogelijke gevolgen voor de omgeving en de ernst daarvan. een overzicht van (nood-)maatregelen die getroffen zullen worden als onverhoopt dingen anders lopen dan voorzien.

Wat wij missen is een checklist, een monitormethode en een aangewezen onafhankelijke persoon of instantie voor het nauwgezet volgen van de uitvoering van het plan, voor het bewaken dat het plan blijft binnen de gestelde randvoorwaarden en voor het bewaken van de toegankelijkheid van duingebied en strand. Dit zou ook de persoon of instantie moeten zijn, waar omwonenden en ondernemingen uit de omgeving bij terecht kunnen met opmerkingen, klachten en schadegevallen.

12. Onze visie op de Schoorlse Duinen

In het duingebied is sprake van een grote en bijzondere variëteit aan flora en fauna. Met veel zeldzame en beschermde soorten. Zie de eerder aangehaalde boeken van de boswachters zelf. Er zijn grote delen stuivend duin, er zijn natte gedeelten, witte en grijze duinen, paraboolduinen en eikenbosjes. Er zijn ook dennenbossen met daaronder prachtige paddenstoelen en orchissen. Er zijn speelkuilen, klimduinen en uitkijpunten. In de begroeide delen van het duingebied komen veel bedreigde diersoorten voor.

Het gebied is toegankelijk gemaakt met veel wandel- fiets- en ruitersporen. Er is zelfs een MTB-route door het natuurgebied aangelegd. Door Staatsbosbeheer wordt een personentreintje geëxploiteerd en worden Segways verhuurd om de toegankelijkheid zo groot mogelijk te maken. Wij willen de paden toegankelijk houden. Stuivend zand kan toegang onmogelijk maken, daar hebben we in 2016 al flink wat van mogen ervaren. Toen daar een vraag over werd gesteld door de Gemeenteraad, gaf een boswachter als antwoord "Dat kan inderdaad een probleem worden, maar we willen de wind gaan sturen door de aanplant van helm". Daar geloven wij niet in. Wind en zand hou je tegen met bomen en struiken.

Wij willen de heidevelden behouden. Wij willen het Baaknobos behouden. Wij willen de grootste populatie in Nederland van de dennenorchis behouden. Wij willen dat nachtzwaluwen, kruisbekken, rugstreeppadden, zandhagedissen en de vele andere dieren hun plaats behouden.

Wij willen dat de omwonenden worden beschermd tegen stuivend zand en tegen zandstof.

Natuurlijk begrijpen wij dat de natuur niet stilstaat in het gebied, waardoor vorm en begroeiing geleidelijk veranderen.

Natuurlijk zijn wij niet tegen onderhoud van dit mooie natuurgebied. Natuurlijk begrijpen wij dat het nodig is om regelmatig vliegdennen en zaailingen van berk en vogelkers te verwijderen. Dat gebeurt al vele jaren en daar helpen ook veel omwonenden als vrijwilliger aan mee.

Wij hebben er begrip voor dat een deel van de dennenbossen geleidelijk wordt omgevormd tot gemengd bos met zowel loof- als naaldbomen, maar we willen ook delen waarin het karakter van het dennenbos wordt behouden. Ook begrijpen wij dat het goed is om af en toe stukken van een heideveld af te pluggen om het te verjongen, of om bossen wat uit te dunnen om licht binnen te laten. Wij zijn er niet tegen dat af en toe een stuk bos wordt gekapt, al weten we dat de oude bomen meer waarde hebben

voor de opslag van CO₂ en stikstof. Maar volgens ons hoort bij boskap dan wel een herplant plicht. Zoals dat herplanten vele jaren is gebeurd met de inzet van vrijwilligers (en schoolklassen) uit de omgeving.

Wij zijn niet tegen experimenten om de natuur een handje te helpen, bijvoorbeeld door het uitdiepen van een vallei tot op het grondwater. Een experiment moet dan wel voldoen aan voorwaarden van omvang, omkeerbaarheid en risicobeperking. De resultaten moeten worden getoetst aan tevoren vastgestelde criteria en de omgeving moet bij de plannen en bij de evaluatie worden betrokken.

Dat de omgeving het niet eens is met de verstrengelde plannen, is wel gebleken uit de 14.000 handtekeningen die wij in korte tijd hebben verzameld. Als de plannen toch zouden worden goedgekeurd en uitgevoerd, wordt het Schoorlse Duingebied proefkoning voor een grootschalig, onomkeerbaar en zichzelf versterkend experiment, zonder dat omwonenden daar enige invloed op hebben gehad.

Kortom, wat wij willen, is een afgewogen plan, dat op een verantwoorde wijze rekening houdt met de belangen van en de risico's voor de omwonenden, de plaatselijke ondernemers en de vele toeristen die op het gebied af komen. Als Stichting willen wij daar graag een bijdrage aan leveren.

Bronnen, waar in de tekst wordt met eindnoten naar wordt verwezen.

ⁱ Zie onder de kop “Landgebruik” op webpagina:

<http://www.geologievannederland.nl/landschap/landschappen/duinlandschap>

ⁱⁱ Boek: Schoorl en de invasie van 1799, van J.T. Bremer, in 1999 uitgegeven door Uitgeverij Pirola

ⁱⁱⁱ Zie webpagina:

<http://duinemenmensen.nl/wp-content/uploads/2014/05/Bosbouw-in-de-duinen.pdf> en ook <http://duinemenmensen.nl/wp-content/uploads/2014/05/Schoorlse-Duinen.pdf>

^{iv} Zie webpagina:

<http://www.synbiosys.alterra.nl/natura2000/gebieden/043/sn%20schoorlse%20duinen.pdf>

^v Zie webpagina:

<http://www.synbiosys.alterra.nl/natura2000/gebiedendatabase.aspx?subj=n2k&groep=8&id=n2k86&topic=documenten>

^{vi} Zie webpagina:

<https://www.staatsbosbeheer.nl/natuurgebieden/schoorlse-duinen>

^{vii} Boek: De Schoorlse Duinen, van Johan Bos, in 2008 uitgegeven door Staatsbosbeheer (en verkocht in het Bezoekerscentrum).

^{viii} Boek: Natuurleven in het Schoorlse Duingebied, van Frans Nieuwenhuizen, in 1988 uitgegeven door Uitgeverij Pirola, Schoorl.

^{ix} Brief van Jacob Vis, gericht aan S. Thijsen, Directeur Staatsbosbeheer. Ter inzage bij de Stichting.

^x Rapport: Inrichtingsplan Schoorlse Duinen, Ten Haaf en Bakker, 2015. Dit plan is niet gepubliceerd. De Stichting heeft het rapport verkregen middels een WOB-verzoek. Het ligt ter inzage bij onze Stichting.

^{xi} Rapport: Natuurtoets Plaggen, opgesteld op 11 maart 2016 door de heer A. van Staaveren. Dit rapport is niet gepubliceerd. De Stichting heeft dit rapport verkregen middels een WOB-verzoek. Het ligt ter inzage bij onze Stichting.

^{xii} Brief: van Gedeputeerde Staten aan Staatsbosbeheer, dagtekening 4 april 2016. De brief is niet gepubliceerd. De Stichting heeft deze brief verkregen middels een WOB-verzoek. De brief ligt ter inzage bij onze Stichting.

^{xiii} Zie webpagina: www.natura2000.nl/files/86_schoorlse-duinen_ontwerpbeheerplan.pdf

^{xiv} Informatie verkregen via een WOB-verzoek. Ter inzage bij de Stichting.

^{xv} Zie webpagina: <http://edepot.wur.nl/370562>

^{xvi} Zie webpagina:

https://www.google.nl/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=32&ved=0ahUKewiV64W2qk7QAhXIESwKHTHRA3s4FBAWCEwwCw&url=https%3A%2F%2Fwww.rijksoverheid.nl%2Fbinaries%2Frijksoverheid%2Fdocumenten%2Fkamerstukken%2F2016%2F10%2F25%2Fbeantwoording-kamervragen-over-de-bomenkap-in-de-schoorlse-duinen%2Fbeantwoording-kamervragen-over-de-bomenkap-in-de-schoorlse-duinen.pdf&usq=AFQjCNFx2B4PiRgKO89lx8bocxXo_fqGaw&sig2=2hFaZnoFVAIUHFAMGIBotg

^{xvii} Zie webpagina: pas.natura2000.nl/files/086_schoorlse-duinen_gebiedsanalyse_20-11-12_ez.pdf

^{xviii} Zie webpagina:

<http://www.rodi.nl/widgets/1696-bergen/nieuws/1357918-staatsbosbeheer-verschralen-grond-juist-nodig-pvdd-tegen-plan-grootschalige-bomenkap-in-schoorlse-duinen> en ook <https://www.boswachtersblog.nl/schoorlseduinen/2016/09/21/bomenkap-draagt-bij-aan-natuurherstel-in-de-schoorlse-duinen/>

^{xix} Zie Motie 5 op webpagina:

<https://www.raadbergen-nh.nl/Vergaderingen/Gemeenteraad/2016/29-september/19:30:00/Moties-vreemd-aan-de-orde-van-de-vergadering/Janina-Luttik-Swart/21:41:07/>

^{xx} Zie webpagina edepot.wur.nl/263484